

Тетяна Коваль

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ СТРАХУ СТАРОСТІ: ФЕМІНІННИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано особливості вияву страху старості в жінок, досліджено такі суспільні стереотипи щодо жінки зрілого і старого віку, як “стара діва”, вдова, теща та свекруха. Виявлено причини страху старості у жінок, які в основі мають суто ендерний аспект. Встановлено зв’язок між ендерними суспільними стереотипами та ставленням у суспільстві до жінки, яка старіє. Обґрунтовано залежність ставлення жінки до власної старості від думки спільноти, яка часто зменшує соціальний вік настання старості для жінки.

Ключові слова: *страх, страх старості.*

На сучасному етапі розвитку людства поряд з екологічними, економічними проблемами особливої уваги потребують і демографічні. Зокрема проблемами, пов’язаними зі змінами вікової структури населення, адже вони безпосередньо впливають на економіку країни, політичну ситуацію та соціальні процеси. Як зростання частки населення похилого віку, тобто постаріння населення, так і збільшення числа молоді (помолодіння населення) чинить додаткове економічне навантаження на працездатне населення, що, своєю чергою, призводить до таких явищ, як ейджизм (дискримінація за віковою ознакою), яке проявляється в негативному ставленні до людей похилого віку та сприйняття їх як баласту в суспільстві. Нерідко соціальними ознаками старості стають бідність, самотність та соціальна незахищеність. Звичайно, було б помилково заперечувати індивідуальність процесу старіння окремої людини, а отже, рівня її життя, відображенням якого постає економічне і соціальне становище, ставлення з боку довколишніх (значущих) для неї людей. Та все ж відмінність у старінні однієї особи від іншої має і гендерний аспект. Насамперед, суспільно закріплені норми, стереотипи поведінки визначають, як видається, різне ставлення спільноти до старіння чоловіка і жінки, яке часто впливає на формування їхнього ставлення до власної старості і спричиняє виникнення страху перед старістю. Гендерні особливості особистості характеризуються, отже, такими ознаками, як фемінінність і маскулінність, які відображають властивості особистості, що традиційно вважаються або жіночими, або чоловічими.

У найзагальнішому розумінні фемінінність – це “...характеристики, пов’язані з жіночою статтю, що охоплюють: пасивність, м’якість, лагідність, чуйність, емоційність, дбайливість тощо, а також характерні форми поведінки, очікувані від жінки в кожному конкретному суспільстві” [1, с. 530], а маскулінність – “...комплекс установок, поведінкових характеристик, можливостей та очікувань, що визначають соціальну практику чоловіків як соціальної групи” [1, с. 524]. Отже, важливою характеристикою соціального буття людини є гендер. Тому важливо розглянути причини й особливості вияву страху старості у жінок (фемінінний аспект) та чоловіків (маскулінний аспект), що є відображенням соціальних стереотипів ставлення до старості.

Проблема становища жінки у суспільстві досі не втратила своєї актуальності. Так, особливості становлення гендерної ідентичності та соціалізації досліджував П. Горностаї [1]. Однією із найґрунтовніших філософських праць, де осмислено особливості буття жінки, суспільних стереотипів у ставленні до жінки, особливості становлення її як особистості від народження до старості є праця С. де Бовуар “Друга стать” [2; 3]. Проблема самотності жінки, феномен вдови та “старої діви” проаналізував Н. Хамітов [4]. Досвід старіння, відображення внутрішніх переживань жінки, яка старіє, описано в автобіографічній книжці Ф. Раневської “Старість – невігластво Бога” [5]. Та все ж, незважаючи на доволі значну кількість наукових розвідок щодо фемінової проблематики, страх старості у жінки, його причини й прояви аналізуються дещо побіжно, в аспекті інших проблем, таких як самотність, становлення та розвиток особистості, гендерна рівність і т. п.

Метою дослідження є аналіз соціальних стереотипів у ставленні до процесу старіння жінки, її старості та виявлення причин страху старості, детермінованих гендерними особливостями суспільного становища жінки.

Незважаючи на декларовану нині гендерну рівність, ставлення української спільноти до жінки не зазнало, однак, кардинальних змін у бік врахування специфіки “жіночого існування”. Так, фемінізм ХХ ст. дав змогу жінці працювати нарівні з чоловіком у шахті чи служити в армії, та все ж не зрівняв рівня доходів, залишилися обмеження на доступ до керівних посад і стереотипні уявлення соціуму про роль жінки у сім’ї тощо. Проте неможливий, на наш погляд, повноцінний розвиток жінки як особистості у спільноті за умови не врахування її реальних проблем, у тому числі пов’язаних зі старінням.

Звичайно, крайній вияв емансипації не є позитивним явищем у суспільстві. Тут необхідно вказати на таке поняття “філософії статі”, як “андрогінізм”, яке за Н. Хамітовим, “...відображує глибинну екзистенційну гармонію чоловічого та жіночого начал” [6, с. 16]. Саме щаслива старість можлива, як видається, за умови гармонійного співжиття жінки і чоловіка, оскільки самотність, вдівство роблять її важкою. (До речі, для вдівця старість є обтяжливішою, ніж для вдови, оскільки його побут упродовж життя в більшості випадків організовувала дружина. Втративши її, він часто не може звикнути і пристосуватися до нового життя. Вдова ж часто може займатися вихованням внуків, допомагати вже дорослим дітям, що позбавляє її наразі відчуття самотності та дає змогу відчувати користь від свого існування.) Тому важливим, на наш погляд, є дослідження феномена старості у жінки, з урахуванням і аналізом гендерних стереотипів, з метою вироблення стратегії гармонійного людського буття, що дає змогу прожити старість щасливо і без осуду спільноти, яка часто керується усталеними стереотипами.

Поняття “вік” не є однозначним. Виокремлюють соціальний, фізіологічний, паспортний, психологічний його різновиди у людини. Тим паче, що чітко не окреслений вік настання старості у людини, відповідно до різних класифікацій він відмінний за часом настання. Однак можна спостерігати тенденцію, за якою вік соціальної старості жінки, а отже, й її власне відчуття віку, детерміноване суспільними стереотипами, настає набагато раніше за чоловіка. Внутрішній (психологічний) вік і паспортний можуть не збігатися: “Страшно, коли тобі в душі вісімнадцять, коли захоплюєшся прекрасною музикою, віршами, живописом, а тобі вже час, ти нічого не встигла, а тільки починаєш жити” [5, с. 39]. Часто саме оточення вимагає від жінки певного віку стереотипної поведінки, що диктує стиль її одягу, макіяжу і т. п. Можна твердити, що геронтофобія (у значенні страх старості) притаманна більше жінкам, ніж чоловікам, адже у суспільстві (передусім розвинутих країн) усе ж залишаються двоєкі стандарти у ставленні до статі, незважаючи на проголошену гендерну рівність: “Жінки у міру свого старіння зіштовхуються з низкою проблем, про які не підозрювали раніше. В літературі відомий термін подвійний стандарт старіння, який означає, що старіння має різне значення для чоловіка і для жінки” [7, с. 91]. Вкажемо, що при оцінці віку жінки особлива увага приділяється насамперед зовнішнім ознакам старіння, для чоловіка ж старість пов’язана перш за все із завершенням кар’єри, виходом на пенсію, втратою соціального статусу.

Спираючись на дослідження німецьких геронтологів, відомий польський психолог і геронтолог К. Вісневска-Рошковска стверджує: біологічне старіння жінок настає пізніше за чоловіків [8, с. 78]. То чому ж тоді старіння у соціальному плані настає у них раніше, ніж у чоловіків? Основною причиною цього, на наш погляд, є соціальні стереотипи у ставленні до старості жінки й чоловіка, які притаманні навіть суспільствам розвинутих країн. Так, у праці “Соціальна психологія старості” О. Краснова та О. Лідерс зазначають: “Знаки і прикмети старіння у чоловіків не так важливі і не так помітні, як у жінок, тобто втрата молодості не приносить їм соціальної девальвації. Коли образно говорять про «другу весну» життя чоловіка, який виходить на пенсію, важко уявити таку «весну» для старіючої жінки... Суспільна думка вважає, що жінці «пристойніше» залишатися вдовою, а чоловіки-вдівці можуть знову одружитися” [7, с. 91-92].

Варто враховувати, що жінок похилого віку більше за чоловіків, тобто вийти заміж повторно за чоловіка такого самого віку або старшого стає важче з об’єктивних причин. І тут доцільно розглянути ставлення спільноти до “нерівних шлюбів”. З давніх часів воно було своєрідним: якщо чоловік був старший від дружини (навіть на багато років), то це вважалося нормою, навіть схвалювалося: “...я б хотів, щоб ти закохалась в якого-небудь старого чоловіка...” [11, с. 15]. Проте якщо дружина була старшою за чоловіка, то такий шлюб засуджували. Отже, наразі спільнота спонукає жінку до самотності. Варто згадати й традицію в європейській культурі віддавати заміж юних дівчат за старіших чоловіків, особливо якщо це безприданниця. За деякий час, давши молодозу вдовою, така жінка вважалася старою (у соціальному плані) і могла до кінця життя носити траур. Зараз таке явище стало більш рідкісним, однак дискримінація набула дещо іншого вияву. В більшості випадків нині шлюби укладаються між чоловіком і жінкою приблизно однакового віку. Проте у разі нерівного шлюбу, тобто коли один із подружжя набагато старший від іншого, таке єднання засуджується соціумом більше, ніж коли дружина за паспортним віком старша за свого чоловіка. І навпаки, нормою вважається, коли чоловік старший за дружину. Тобто, якщо чоловік має високе положення в суспільстві, то його вік визначається перш за все його статусом, тому шлюб старого заможного чоловіка і молодої жінки вважається нормою, а для жінки, для якої основною віковою ознакою є зовнішність, високий соціальний статус не виправдовує шлюб з молодшим чоловіком. У цьому і виявляється двоєке ставлення до віку жінки й чоловіка та гендерна нерівність у ставленні до старіння.

Зосередимо нашу увагу ще на одному аспекті проблеми. Відповідно до паспортного віку, в європейських спільнотах вважають, що старість у людини настає із 75 років. Однак щодо жінок існують дещо інші стереотипи. Як зазначалося, старою в соціальному аспекті вважається жінка-вдова. Крім того, є ще один стереотип, що вживається до молодої жінки, щоб нагадати про її роки, – “стара діва”. Старою дівою називають молодую жінку, яка не вийшла заміж у прийнятний у суспільстві період. Зважаючи на емансипацію сучасної жінки, вікова межа, до

якої вона має вийти заміж, змістилася у бік збільшення, зокрема зараз в українському суспільстві незаміжня жінка віком 27–30 років вважається вже старою дівочою. Зауважимо, що це кліше традиційно має виключно негативне значення. На думку С. де Бовуар: “Дівчина може стати членом суспільства за умови, якщо візьме шлюб, а якщо «зостанеться в дівках», то в соціальному плані її вважатимуть неповноцінною істотою” [3, с. 9]. Чоловіка ж, який перетнув певну вікову межу, називають просто холостяком. Чому?

Причиною цього, як вважає відомий український філософ Н. Хамітов, є історично напрацьоване уявлення, що головне призначення жінки – народження дітей. Воно, трансформувавшись, перейшло в колективне несвідоме: “Сучасне суспільство дало жінці право на самотність, але при цьому зробило її ізгоем, оточуючи коловоротом психологічних незручностей – передусім у вигляді насмішки і саркастичної жорсткої іронії...” [4, с. 94]. А С. де Бовуар стверджує: “Суспільство зобов’язує жінок брати шлюб, аби вони змогли виконати дві свої функції, перша з яких – дітонародження” [3, с. 8]. Отже, в жінки страху старості передуює страх “старої дівчи”, що часто призводить до необдуманого заміжжя, адже важко протистояти (нехай і застарілим) нормам суспільства. Фактично жінка стає заручником своєї біологічної ролі, яка є й важливою соціальною функцією.

Проте соціум замість виявлення причин, чому ж жінки нині в цивілізованих спільнотах не поспішають взяти шлюб, намагається їх залякати, наклавши негативні кліше. Набагато важче дати відповідь на запитання: у якому віці сучасний європейець, зокрема українець, може брати відповідальність за сім’ю, чому чоловіків народжується більше, а при досягненні так званого шлюбного віку стає менше, ніж жінок тощо? Тобто проблема “старої дівчи” не є суто проблемою жіночої статі як такої. При зростанні числа таких жінок вона стає суспільною та соціально-культурною проблемою, в основі якої лежить “девальвація чоловічої статі”, що ставить під загрозу народження і виховання майбутніх поколінь.

Зауважимо, що граничний вік заміжжя залежить від стереотипів спільноти, зокрема для європейської спостерігається його збільшення. Супутником старої дівчи є передусім самотність, саме страх самотності й поєднує “стару дівчу” із вдовою. За загальною тенденцією, зокрема у нашій країні, чоловіків, які доживають до старості, є значно менше за жінок. Тому вдів є досить багато, рідкісним явищем є їх повторне заміжжя. Чому ж, питається? Якщо згадати трансформацію уявлення суспільства про роль дружини, зокрема її обов’язок перед померлим чоловіком, то це шлях від вбивства дружини і поховання разом з ним до вимоги носити тривалий траур, небажаність повторного заміжжя. Тобто страх старості у жінки пов’язаний насамперед зі страхом самотності, оскільки вона більше за чоловіка на неї приречена: “Буття жінки містить в собі думку про відв’язання і підсвідому готовність до нього...” [4, с. 306]

Таке ставлення до жінки призводить до того, що часто страх старості, на наш погляд, переважає страх смерті. Ба більше, деякі жінки вважають смерть у розквіті сил спасінням від дряхлої та негарної старості. Підтвердженням цього є відповіді на запитання щодо страху старості у французьких дівчат: “Життя закінчується в сорок років, потім жінки уже ні на що не мають права... П’ятдесят років? Думаю, що не доживу. Надіюсь вмерти раніше, ніж постарію” [8, с. 27]. І це думки молодих здорових жінок. Причиною такого стану речей є створений суспільством (на сучасному етапі засобами масової інформації) негативний образ жіночої старості, оскільки провідним мотивом, наприклад, реклами косметичних засобів є “чарівна таблетка омолодження”. Це може стати й однією із причин самогубства, здавалось, успішної молодої жінки: “Причина перша: життя втратило кольори, і тепер, коли пройшла юність, все піде до заходу: неминучими знаками на обличчі все чіткіше буде проступати близька старість, прийдуть хвороби, будуть помирати друзі” [9, с. 15]. Як видно, страх старості наразі тісно пов’язаний зі страхом хвороб, немічності, самотності та смерті.

Як зазначає А. Морозов, страх смерті є основою будь-якого іншого страху [10, с. 70]. (Для багатьох людей, незважаючи на те, що старечий вік це приблизно 10–15 років життя, старість постає синонімом смерті.) Але страх старості, і це підкреслимо, у молодої жінки може перемагати страх смерті. Страх старості, звичайно, породжений страхом смерті, але не лише ним. Страх старості у жінки зумовлюється й страхом смерті близьких (насамперед дитини й чоловіка), й страхом втрати принадності.

Тобто причини виникнення страху старості у чоловіків і жінок неоднакові. І в цієї проблеми є й такий ракурс: для жінки зовнішність має важливе значення через “культ молодості”, що існує в сучасному суспільстві. (Саме тому жінок найбільше серед клієнтів пластичних клінік.) Та часто нині, на жаль, при формуванні молодого покоління, вихованні дітей не вистачає саме допомоги бабусь. Засоби ж масової інформації нав’язують стереотип, що ніби у сучасному соціумі не існує людей похилого віку, та породжують прагнення до “вічної молодості”, асоційоване лише з ознаками молодості тіла, а не активністю: “Страх перед старінням спричиняє неабиякі клопоти й викликає в деяких холодних або ошуканих жінок жах перед самим життям: вони добирають способів, аби зберегтися, як інші дбають про збереження меблів чи варення” [3, с. 176]. Крім того, це призводить до того, що люди починають соромитися свого віку: “Сьогодні зустріла «перше кохання»... Ми обидва соромилися своєї старості” [5, с. 47]. Але для людини важливо ж відчувати себе молодою, як видається, й душою. Бути

жінкою похилого віку, вміти дарувати тепло своїм рідним – це мистецтво. Згадаймо такі слова Ф. Раневської: “Жінки похилого віку, за моїм спостереженням, часто не володіють мистецтвом бути старими. А з настанням старості потрібно ставати добрішим з ранку до вечора!” [5, с. 40].

Серед суспільних уявлень про стару жінку можна також виокремити два негативних образи – теща і свекруха. Навіть в українському фольклорі свекруха є жінкою, яка старіє, яка намагається завдати шкоди невістці, бореться з нею, ненавидить її, за те, що вона “відібрала” її сина. Такий суспільний стереотип часто виявляється у реальних взаєминах свекрухи та невістки. Любов матері й любов дружини до одного чоловіка роз’єднує їх. Та вона, на наш погляд, має їх об’єднувати, а це можливо за умови формування позитивного образу свекрухи, а отже і жінки, яка старіє, та виховання поваги до старості. Усвідомлення молодою жінкою того, що вона також постаріє, стане свекрухою або тещею, дасть їй змогу ліпше зрозуміти матір свого чоловіка та знайти з нею спільну мову. Особливим є й такий образ старої жінки, як теща: “...теща – наочний образ старіння, на яке вона прирекла свою доньку, народивши її. Її огрядність і зморшки провіщають огрядність і зморшки, які чатують на молоду дружину, майбутнє якої зазнає таких сумних метаморфоз” [2, с. 188]. До тещі й свекрухи в українства неоднозначне ставлення: до тещі більш поблажливе, а у Франції чоловіки досить вільно висловлюють негативні думки про матір своєї дружини, зневажаючи у такий спосіб материнство. Тому наразі важливим є, як видається, формування таких взаємопов’язаних суспільних цінностей, як повага до батьків (а отже і до матері та материнства загалом) та толерантне ставлення до людей похилого віку.

Отже, страх старості у жінки має передусім ґендерний аспект, що пов’язаний зі стереотипами щодо поведінки жінки у певній соціальній спільноті. Що ж до ставлення до самої старості, то вважається, що жінки легше переживають настання цього віку та ліпше адаптуються до життя на пенсії. Причиною цього є те, що жінка, крім основної роботи, часто багато часу приділяє сім’ї, вона завжди виконує додаткові функції, тому при виході на пенсію має чим зайнятися.

В основі страху старості для жінки лежить передусім страх самотності. Варто погодитися з думкою С. де Бовуар, що “...передусім жінку остаточно спотворює невідступний страх перед старінням” [3, с. 223-224]. І цей страх породжує спільнота, яка по-різному ставиться до старіння жінки і чоловіка, нав’язує різні критерії оцінки настання старості та зменшує вікову межу настання старості у жінки, що стало основою для явища “подвійного стандарту старіння”.

Література

1. Основи теорії ґендеру: навч. посіб. — К.: К.І.С., 2004. — 536 с.
2. Бовуар Сімона де. Друга стать: в 2 т. / Сімона де Бовуар; [пер. з фр. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко]. — К.: Основи, 1994. — Т. 1. — 390 с.
3. Бовуар Сімона де. Друга стать: в 2 т. / Сімона де Бовуар; [пер. з фр. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко]. — К.: Основи, 1995. — Т. 1. — 392 с.
4. Хамитов Н. В. Одиночество женское и мужское: Опыт вживания в проблему / Н. В. Хамитов. — [3-е изд., доп. и перераб.]. — Москва: АСТ; Харьков: Торсинг, 2004. — 444 с.
5. Раневская Ф. Г. Старость – невежество Бога / Фаина Раневская. — Москва: АСТ: Зебра Е; Владимир: ВКТ, 2010. — 192 с.
6. Хамітов Н. В. Філософський словник. Людина і світ / Н. Хамітов, С. Крилова. — К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. — 264 с.
7. Краснова О. В. Социальная психология старости / О. В. Краснова, А.Г. Лидерс. — Москва: Академия, 2002. — 288 с.
8. Висьневска-Рошковска К. Новая жизнь после шестидесяти / К. Висьневска-Рошковска; [пер. с польск.]; под общ. ред. А. В. Толстых. — Москва: Прогресс, 1989. — 263 с.
9. Козьло П. Вероника решает умереть / Пауло Козьло. — Москва: ООО Издательский дом “София”, 2006. — 272 с.
10. Морозов А. Любів і смерть: екзистенційні аспекти / Андрій Морозов. — К.: Видавничий дім “Слово”, 2009. — 216 с.
11. Бальзак О. Тридцатилетняя женщина. Беатриса / Оноре де Бальзак; [пер. с фр.]. — К.: Золота скриня, 1993. — 495 с.

In the article the special features of the women’s Fear of Old Age is analyzed. And the public stereotypes as “Old Maid”, “Widow”, “Mather-in-low” of the mature women and the old women are considered. The author considers being gender’s aspect of the women’s Fear of the Old Age. The link between the gender’s public stereotypes and the public opinion of the old women is described. Correlation between the personal women’s attitude of her age and the public opinion which often diminishes societal age of the appearance of the Old Age in the women is substantiated.

Key words: *Fear, Fear of Old Age.*